

να ανακαλύψει τις ανώτερες μυστικές γνώσεις, με τις οποίες θα μπορούσε - μέσω κυρίως της τελετουργικής πράξης - να ελέγξει τις κοσμικές δυνάμεις και να διατηρήσει την αρμονία και τάξη του κόσμου. Έτσι θα εξασφάλιζε για τον εαυτό του τις επιθυμητές επενέργειες των στοιχείων της φύσης και των υπερφυσικών δυνάμεων. Γι' αυτό, όταν ο μεγάλος θεός του Βεδικού πανθέου, ο Ίνδρα, παρουσιάζεται να πολεμά εναντίον του μυθικού δράκου Βρίτρα, που είχε τάχα δεσμεύσει τα νερά στο υψηλότερο βουνό του κόσμου και δεν τα άφηγε να κυλήσουν στις πεδιάδες να τις ζωογονήσουν, η πάλη του δεν αποτελεί απλώς ένα μύθο φυσιοκρατικό. Πολύ περισσότερο - κατά την νεώτερη έρευνα - δηλώνει τον αγώνα του θεού για την αποκατάσταση της παγκόσμιας φυσικής και ηθικής τάξης, που είχε διαταραχθεί. Συνεπώς, εδώ πρόκειται για τη νίκη των αγαθών κατά των εχθρικών προς τον κόσμο δυνάμεων, που καταπολεμούν την ηθική και φυσική του τάξη.

Αλλά, όπως ήδη ετονίσαμε, οι απόψεις της «φυσικής μυθολογίας» γρήγορα ξεπεράστηκαν, γιατί πολύ ενωρίς δέχτηκαν τα καταλυτικά πλήγματα της Λαογραφίας. Η επιστήμη αυτή ερευνώντας τον λαογραφικό πλούτο των κατά μέρος λαών, διαπίστωσε ότι ο μύθος είναι γέννημα γνήσιο της ιδιαίτερης ψυχής κάθε λαού. Συνεπώς, η παγκοσμιότητα που παρατηρείται στις δοξασίες μερικών μύθων και εθίμων, δεν μπορεί να εξηγηθεί με τη θεωρία, ότι πρωτογεννήθηκαν κάποτε σ' έναν ορισμένο τόπο, από όπου ξαπλώθηκαν ύστερα σε όλο τον κόσμο. Και αυτό, γιατί, παρά την ομοιότητά τους σε μερικά σημεία, οι μύθοι και οι δοξασίες έχουν μια ιδιαίτερη υφή και λειτουργικότητα, που φανερώνει ότι είναι δημιουργήματα της ψυχής ενός συγκεκριμένου λαού. Η ελληνική μυθολογία π.χ. εκφράζει την ιδιαίτερη ψυχή του ελληνικού λαού και δεν μπορεί να προέρχεται από τον ινδικό μύθο. Έπειτα η εθνολογία έχει υπόψη της λαούς «πρωτογονικούς» και δεν εξετάζει καθαρώς ιστορικά τα έθιμα και τις δοξασίες τους. Η Λαογραφία αντίθετα είναι καθαρά ιστορική επιστήμη και εξετάζει τα έθιμα και τις δοξασίες του λαού της ιστορικά. Έχει με άλλα λόγια υπόψη της ένα συγκεκριμένο ιστορικό λαό και δεν μπορεί να γενικεύσει τα συμπεράσματά της και να τα εφαρμόσει ομοίμορφα σε όλους τους λαούς. Ο κάθε μύθος, το κάθε έθιμο έχει μια δική του ιστορική καταγωγή. Τα εθνολογικά παράλληλα από τους άλλους λαούς μας βοηθούν βέβαια να διαπιστώσουμε μερικά κοινά γνωρίσματα της ανθρώπινης ψυχής, αλλά όχι και να βρούμε μια κοινή πρωταρχική βαθμίδα του μύθου, από την οποία ύστερα διαδόθηκε σε όλο τον κόσμο. Ο μύθος βέβαια συνέβαλε στο να διαμορφωθούν μερικές κοινές αντιλήψεις θρησκευτικές, αλλά δεν μπορεί να είναι η πηγή της θρησκείας.

β) Η αστρική μυθολογία (Παμβαβυλωνισμός)

Η θεωρία αυτή είναι έργο των σημιτολόγων. Αυτοί δέχτηκαν ότι ο μύθος δεν γεννήθηκε στην Ινδία, αλλά στη Μεσοποταμία. Δέχτηκαν επίσης ότι δεν ήταν η φυσική, αλλά η αστρική μυθολογία το πρώτο γέννημα της μυθοποιητικής φαντασίας του ανθρώπου. Έκκληκτοι, οι σημιτολόγοι από τη σημασία που έχει η πορεία του ήλιου, της σελήνης και του άστρου της Αφροδίτης (Ισάρ-Αστάρτη) στη μυθολογία των Σημιτών, έβγαλαν βιαστικά το συμπέρασμα ότι τα συμβάντα του ουρανού είναι μέτρο και κανόνας όλων όσα συμβαίνουν στη γη. Έτσι, κατά τη γνώμη τους, πρώτα δημιουργήθηκε η αστρική μυθολογία και θεοποιήθηκαν τα ουράνια σώματα και ύστερα διαμορφώθηκε η φυσική μυθολογία κατά αναλογίαν της αστρικής. Με την αστρική μυθολογία που διαμορφώθηκε από το Βαβυλωνιακό ιερατείο, εθίστηκε ο λαός με μύθους και τελετουργίες στις εορτές. Η μυθολογία αυτή, που διαμορφώθηκε στη Βαβυλώνα, ξαπλώθηκε ύστερα ως την Αίγυπτο και το Ισραήλ και επεκτάθηκε μετά ως την Ελλάδα και τη Ρώμη. Από εκεί κατόπιν διαδόθηκε σ' όλον τον κόσμο. Ο στοιχειώδης προικισμός των φαινομένων του ουρανού με προσόντα που προσωποποιούνται, οδήγησε τελικά στη δημιουργία της θρησκείας.

Αυτός είναι ο περίφημος «Παμβαβυλωνισμός» (Panbabylonismus) που εκπροσωπήθηκε από τους H. Winckler, 1900-1903, A. Jeremias 1903-1913, E. Strucken, 1901-1907 και G. Hüsing, 1996-1918· ο τελευταίος συνέδεσε τον Παμβαβυλωνισμό με το Ελάμ. Αυτοί είναι συγχρόνως και οι ιδρυτές της «Ένωσης για την έρευνα των μύθων» (Gesellschaft für Mythenforschung, 1906).

Τα υψηλά και μεγάλα κύματα του Παμβαβυλωνισμού εκόπασαν τελείως. Σήμερα, για τους λόγους που αναφέραμε και στην προηγούμενη θεωρία, δεν σκέφτεται κανείς πια να παραγάγει τους μύθους των κατά φύση λαών, έστω και κατά τα κίνητρά τους, μόνο από την Βαβυλώνα. Η μυθολογία είναι κοινή πανανθρώπινη υπόθεση και επεκτείνεται έως τα βάθη της προϊστορικής αρχαιότητας. Η καταιγίδα που εξαπέλυσε ο παμβαβυλωνισμός γύρω από την θρησκεία της Παλαιάς Διαθήκης με το σύνθημα «Bibel und Babel» και την παρήγαγε από την μυθολογία και τη θρησκεία της Βαβυλώνας (A. Jeremias, Im Kampf um Bibel und Babel, 3η έκδοση 1903 και 1904· Das alte Testament im Licht des alten Orients, 3η έκδοση το 1912), ανήκει πια στην ιστορία.

Γενικά, το ασθενές σημείο των εν λόγω θεωριών είναι ότι, σύμφωνα με αυτή τη μυθολογική μορφή της θρησκείας, δεν προϋποτίθεται καμιά θρησκευτική και ψυχική εμπειρία του ανθρώπου και παραβλέπεται μια θρησκευτική προδιάθεση και ένας προικισμός του ανθρώπου, δυνάμει

του οποίου θα ήταν ικανός να σχηματίζει θρησκευτικές έννοιες. Δίχως όμως μια τέτοια προδιάθεση και κλίση θα ήταν αδιανόητο να γεννηθούν στην ψυχή του οι θρησκευτικές εμπειρίες, που οπωσδήποτε αφυπνίσθηκαν από εξωτερικές επιρροές. Θα συμφωνήσουμε βέβαια με την άποψη, ότι τα φυσικά φαινόμενα και ο έναστρος ουρανός βοήθησαν καταλλήλως και παρακίνησαν την προδιάθεση τούτη για την περαιτέρω ευρύτερη διαμόρφωση της θρησκείας, που η ανθρώπινη φαντασία την ανάγκασε να κινηθεί ακόμη παραπέρα και μέσα στην μυθολογική περιοχή. Αλλά αυτά δεν μπορεί να θεωρηθούν ως γενεσιουργός αιτία της θρησκείας.

2. Θεωρίες επί Εθνολογικής βάσεως.

Η μεγάλη στροφή στην θρησκευτολογική έρευνα σημειώνεται κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, όταν η *Εθνολογία* (ή *κοινωνική Ανθρωπολογία*) στρέφει το αντικείμενο της έρευνάς της προς τους λαούς που ζουν κατά φύση. Η Εθνολογία, που είχε ιδρυθεί στις αρχές του 19ου αιώνα, αρχικά εξυπηρέτησε κυρίως συμφέροντα των μεγάλων αποικιοκρατικών δυνάμεων της εποχής. Μόνο στις αρχές του 20ού αιώνα απαλλάχθηκε από το «εθνικιστικό» πνεύμα και πήρε καθαρά επιστημονικό περιεχόμενο. Η συνεισφορά της από το χρονικό αυτό όριο και ύστερα είναι πολύ μεγάλη στην έρευνα των ανθρωπίνων πολιτισμών. Στα αρχικά της όμως βήματα υιοθέτησε κατά γράμμα τη θεωρία της εξελίξεως και στράφηκε στην έρευνα των κατά φύση ζώντων λαών, για να ανακαλύψει σε αυτούς τις αρχαιότερες υποτυπώδεις μορφές θρησκευτικότητας, από τις οποίες, κατά την θεωρία της εξελίξεως, ξεκίνησε η θρησκεία. Η θεωρία βέβαια της εξελίξεως (*Evolutionismus*) ξεκίνησε ως βιολογική θεωρία. Μόλις όμως ο Δαρβίνος εδημοσίευσε το 1859 την «Καταγωγή των ειδών», οι θεωρίες του εγοήτευσαν την πλειονότητα των λογίων της εποχής. Έτσι με τον Edward Burnett Tylor (1820-1903), η θεωρία της εξελίξεως έγινε το κλειδί για την λύση των προβλημάτων ολόκληρης της ανθρώπινης ιστορίας και του πολιτισμού. Πιο σπουδαίες υπήρξαν οι απόψεις του Tylor, και το περίφημο έργο του «Πρωτόγονοι πολιτισμοί» (*Primitive Culture*, δύο τόμοι, 1871) υποσχονταν νέα εποχή στην ιστορία των θρησκειών. Η βασική ιδέα ήταν, ότι η εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού κινείται επάνω σε μια ευθεία γραμμή από την εποχή του λίθου έως τον σύγχρονο πολιτισμό. Ωστόσο, ο ρυθμός της εξέλιξης ήταν πολύ διαφορετικός ανάμεσα στους λαούς και συνεπώς ανάμεσα στους λαούς της φύσης πρέπει να βρίσκονται ακόμη πολλοί, οι οποίοι δεν ξεπέρασαν ακόμη την εποχή του λίθου. Αυτό σημαίνει, ότι το πρόβλημα για την αρχαιότητα, αρχέγονη θρησκεία δεν μπορούσε να λυθεί με τις θεωρίες ερμηνείας των αρχαίων μύθων, όπως έκαναν οι οπαδοί της

«φυσικής» και «αστρικής» μυθολογίας. Μπορούσε κανείς να προχωρήσει κατευθείαν και να αναζητήσει την πηγή της θρησκείας στους πιο χαμηλούς πολιτιστικά λαούς της φύσης. Ό,τι θα εύρισκε εκεί, δεν θα ήταν παρά το «πρωτογονικό» στάδιο της θρησκείας.

Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, οι πολιτισμοί κατατάσσονται σε μια εξελικτική γραμμή με τρεις βαθμίδες: στην ανώτερη βρίσκεται ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός, ο μόνος που δικαιούται να λέγεται πολιτισμός, ενώ στην μεσαία βρίσκονται οι «βάρβαροι» λαοί, που κατέχουν έναν ημιτελή πολιτισμό (π.χ. Ινδοί, Κινέζοι, Ιάπωνες) και στην κατώτατη βαθμίδα βρίσκονται οι «άγριοι» λαοί, που δεν έχουν πολιτισμό και ζουν κατά φύση.

Μ' αυτό το μέτρο αξιολογήσεως αντιμετώπιστηκαν οι λαοί και ώς τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα η συζήτηση για την προέλευση της θρησκείας κινήθηκε γύρω από τους «πρωτογόνους» λαούς. Στις αρχές του 20ού αιώνα η Εθνολογία αρχίζει να απαλλάσσεται από το «εθνικιστικό» πνεύμα της παλαιότερης εποχής και παίρνει καθαρά επιστημονικό περιεχόμενο. Σπουδαίοι εθνολόγοι κάνουν επιτόπια έρευνα στους κατά φύση λαούς, ζουν για μακρό χρόνο κοντά τους, συμμερίζονται τις χαρές και τις λύπες της ζωής τους και περιγράφουν ασφαλέστερα τις αντιλήψεις, τα έθιμα και τις λατρείες τους. Τώρα η *Εθνογραφία* και η *Εθνολογία*, συνενώνονται και αποτελούν, στο γερμανόφωνο και στον επηρεαζόμενο από το γερμανικό πνεύμα κόσμο την *Εθνολογία*, και στον αγγλόφωνο και γαλλόφωνο κόσμο την *Ανθρωπολογία*, δύο ονόματα της ίδιας επιστήμης.

Στο μεταξύ η νέα έρευνα αναγνώρισε, ότι οι παλαιοί χαρακτηρισμοί των κατά φύση λαών, όπως «πρωτόγονοι», «άγριοι», «βάρβαροι», δεν είναι ορθοί. Δεν υπάρχουν άγριοι, αλλά ούτε και «απολίτιστοι» και φτωχοί πολιτιστικά λαοί με εθνολογική έννοια. Γιατί σε καμμία περίπτωση δεν μπορεί να μιλήσει κανείς για τις αυτόχθονες κοινωνίες της αμερικανικής, της ασιατικής και αφρικανικής ηπείρου, της Αυστραλίας και της Αρκτικής ή των νησιών της Ωκεανίας και να τις ονομάσει «απολίτιστες κοινωνίες». Πολύ λιγότερο μάλιστα, όταν λάβουμε υπόψη απ' ενός μεν ότι πολλοί από τους λαούς αυτούς άφησαν μνημεία πολιτισμού, μερικά από τα οποία είναι θαυμαστά, απ' ετέρου δε ότι και οι πιο απλές κοινωνίες είχαν κάποια βαθμίδα πολιτιστική. Αλλά το σπουδαιότερο είναι ότι οι άνθρωποι των πιο απλών κοινωνιών ήταν κατά κανόνα άκακοι και απονήρευτοι. Ζούσαν συμπλιωμένοι με τη φύση και το ζωικό βασίλειο και πάλευαν με απλή πίστη, μαγεία, εξορκισμούς, χορούς και μυθικές διηγήσεις γύρω από την φωτιά, με τα αντίξοα στοιχεία της φύσης. Αν τους απλούς αυτούς ανθρώπους τους συγκρίνουμε με τους «πολιτισμέ-

νους» Ευρωπαίους, που αφάνισαν ολόκληρους πολιτισμούς και λαούς των «Ινδιάνων» της Αμερικής και των αυτοχθόνων της Αυστραλίας, θα δυσκολευτούμε πολύ να κρίνουμε ποιοί ήταν «άγριοι» και «βάρβαροι», και ποιοί «πολιτισμένοι».

Οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν ως τον 20ό αιώνα για τις θρησκείες των κατά φύση λαών και την προέλευση της θρησκείας, είναι οι ακόλουθες:

α) Ο Ανιμισμός (=Παμψυχισμός)

Την θεωρία αυτή την διατύπωσε ο Άγγλος Εθνολόγος Edward Burnett Tylor στο έργο του «Primitive Culture». Κατά τη θεωρία αυτή η πρώτη και αρχαιότερη φάση της θρησκείας ήταν ο Ανιμισμός, ή σε ελληνική μετάφραση του όρου, ο Παμψυχισμός, η πίστη δηλαδή του «πρωτογόνου» ανθρώπου σε ψυχές, που εμυχώνουν την φύση. Ο Tylor οδηγήθηκε στη θεωρία του ξεκινώντας από την περί ψυχής αντίληψη ως ασώματης οντότητας, που ήταν διαδεδομένη στη Δύση. Σκέφτηκε λοιπόν, ότι, αφού η αντίληψη αυτή ήταν διαδεδομένη τότε στη Δύση, πολύ περισσότερο έπρεπε να είναι γνωστή και στους κατά φύση λαούς. Ο Tylor δίνει μια πολύ απλή εξήγηση για τον τρόπο που δημιουργήθηκε στον απλό άνθρωπο της φύσης ή έννοια της ψυχής. Τα όνειρα, οι λιποθυμίες και ο θάνατος θα πρέπει να είχαν οδηγήσει τον «πρωτόγονο» άνθρωπο στη διαπίστωση, ότι δίπλα στο σώμα που κοιμάται υπάρχει μια ασώματη αρχή, η οποία συνεχίζει να αγρυπνά και να δοκιμάζει ονειρώδεις περιπέτειες, στις οποίες δεν συμμετέχει το σώμα. Ακριβώς σ' αυτή την ψυχική πίστιν ο Tylor ότι βρήκε τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή που αιτιότουσε η θεωρία της εξελίξεως ως βάση για την κατοπινή εξέλιξη της θρησκείας. Από την πίστη στις ψυχές που εμψυχώνουν τον κόσμο, ο πρωτόγονος οδηγήθηκε ύστερα στην προγονολατρία και στην πίστη στην μετεμψύχωση, και από εκεί στην πίστη σε θεούς. Η πίστη αυτή τον ανέβασε στην βαθμίδα της πολυθείας, η οποία αργότερα καταλύθηκε από τον μονοθεισμό.

Έτσι θεμελιώθηκε ο Ανιμισμός, που απετέλεσε την πρώτη ερμηνευτική θεωρία της σύγχρονης θρησκευολογικής έρευνας. Ότι η θεωρία αυτή προσπάθησε να απομονώσει από την πληθώρα των θρησκευτικών γεγονότων ένα ελάχιστο παράγοντα εξαρτήσεως, μόλις είναι ανάγκη να το πούμε. Το σύστημα αυτό είναι ένα επιτηδείως ανεπτυγμένο σχήμα της θεωρίας της εξελίξεως, που παρουσιάζει δίχως χάσματα την απόδειξη εξελίξεως της θρησκείας από τον Ανιμισμό. Αναμφισβήτητα βέβαια μια ανιμιστική αντίληψη φτάνει ως τα βάθη της ανθρωπότητας: δίπλα όμως

στην αντίληψη περί ψυχών υπήρχαν και πολλές άλλες παραστάσεις, λατρείες και τελετουργίες, με τις οποίες εκφραζόταν ο άνθρωπος. Πέραν τούτου, η περί ψυχής αντίληψη προϋποθέτει ένα προηγμένο στάδιο του προϊστορικού ανθρώπου, πράγμα που σημαίνει ότι ο Ανιμισμός είναι ύστερο γέννημα μιας διαφοροποιημένης και όχι αδιαφοροποίητης κοινωνίας. Γιατί για να βρούμε την πηγή από την οποία ξεκίνησε ο πολιτισμός και η θρησκεία, πρέπει να βρούμε την πρωτογενή ανθρωπότητα, την πρωτογενή κοινωνία, η οποία είναι αδιαφοροποίητη, έχει δηλαδή τον ίδιο βαθμό πολιτισμού, τα ίδια ήθη και έθιμα, τις ίδιες και अपαράλλαχτες εκδηλώσεις. Η πρωτογενής όμως αυτή «αδιαφοροποίητη» κοινωνία είναι παντελώς άγνωστη στην έρευνα. Ότι γνωρίζουμε από τους προϊστορικούς πολιτισμούς και τους κατά φύση ζώντες λαούς, είναι τα διάφορα πολιτιστικά στάδια που παρουσιάζουν, υποτυπώδη ίσως, πάντως όμως διαφορετικά μεταξύ τους, πράγμα που σημαίνει ότι ανέβηκαν κάποια βαθμίδα από την υποτιθέμενη «αδιαφοροποίητη κοινωνία», και συνεπώς τα εκδηλώματά τους δεν είναι πρωτογενή. Άρα και η περί Ανιμισμού θεωρία, επειδή στηρίζεται σε μια εξειδικευμένη περί ψυχής θεωρία και αντίληψη, εκφράζει έναν μεταγενέστερο πολιτιστικό κύκλο και δεν μπορεί να είναι η πηγή της θρησκείας.

Εξάλλου η θεωρία αυτή αναιρέθηκε από τους ίδιους τους εθνολόγους γύρω στις αρχές του 20ου αιώνα. Οι εθνολόγοι αυτοί διαπίστωσαν, ότι παραστάσεις υπερφυσικών ικανοτήτων, όπως λ.χ. είναι η πίστη σε πράγματα φορτισμένα με δύναμη, υπάρχουν ανάμεσα στους λαούς της φύσης χωρίς κατ' ανάγκη να τις θεωρούν ψυχές. Έτσι ο R. R. Marett, το 1900 δέχτηκε ότι ο Ανιμισμός είναι μια εξέλιξη του «Προανιμισμού» (Präanimismus).

Η θεωρία του Ανιμισμού είχε ουσιαστικά δύο ασθενή σημεία: πρώτον ότι οι ελλιπείς γνώσεις της εποχής του Tyloϊ δεν του επέτρεπαν να αναγνωρίσει άλλα γεγονότα πίστεως, τα οποία είχαν διαδοθεί ακριβώς τόσο, όσο οι περί ψυχής αντιλήψεις, ή και περισσότερο, και δεύτερον ότι ο Ανιμισμός, στον οποίο ο Tyloϊ έβλεπε την αρχαιότατη μορφή της θρησκείας, δεν εκάλυπτε το θρησκευτικό περιβάλλον του ανθρώπου της φύσης και εκεί ακόμη, όπου εμφαντικότερα φαινόταν, αλλά εξέθετε μόνον ένα μοναδικό, αν και ιδιαίτερα φανερό, στοιχείο. Άρα δεν υπήρχε ποτέ καμιά θρησκεία που να ήταν αποκλειστικά και καθαρά ανιμιστική. Ο παμψυχισμός δεν υπήρχε σε μια καθαρή και γνήσια θρησκευτική μορφή, δεν ήταν μια αυτοτελής θρησκεία, αλλά ένα από τα πολλά συστατικά στοιχεία, ένα μέρος από το όλο σύμπλεγμα της κάθε θρησκείας.

β) Ο Προανιμισμός (*Präanimismus* = Προπαμψυχισμός)

Όπως είπαμε, την θεωρία αυτή την διατύπωσε ο R. R. Marett, ο οποίος ανήρεσε τον Ανιμισμό του Tylog και δέχτηκε, ότι υπάρχουν παλαιότερες ακόμη αντιλήψεις και άρα «προανιμιστικές».

Δύο θεωρίες αγωνίζονται εδώ να πάρουν τα πρωτεία: η μία είναι ο Πανδυναμισμός (*Dynamismus*) και η άλλη ένα είδος Μονοθεϊσμού. Γεννήθηκαν και οι δύο την ίδια εποχή: γύρω στην καμπή από τον 19ο προς τον 20ό αιώνα.

γ) Ο Πανδυναμισμός (*Dynamismus*)

Ο Πανδυναμισμός ή Μαγισμός, που ονομάζεται επίσης και *μαγική θεωρία*, εκφράζει την αντίληψη ότι οι μαγικές παραστάσεις και πρακτικές είναι παλαιότερες από τις ανιμιστικές και υπεισέρχονται σε ακόμη βαθύτερα στρώματα της ανθρωπότητας. Ένα μέρος των εκπροσώπων της θεωρίας αυτής δέχεται ότι η θρησκεία γεννήθηκε από την μαγεία και ένα άλλο ότι θρησκεία και μαγεία συμβαδίζουν εξαρχής παραλλήλως η μία προς την άλλη.

Συνεπώς, ήδη εξαρχής δεν επικρατεί ομόνοια στους εκπροσώπους της θεωρίας αυτής.

Τέσσερις θεωρίες περί προελεύσεως της θρησκείας διατυπώθηκαν τότε, οι οποίες λίγο ή πολύ αντιτίθενται η μια προς την άλλη: 1) Η θρησκεία προέρχεται από την μαγεία (Konrad Theodor Preuss). 2) η θρησκεία έχει ως προβαθμίδα την μαγεία. Γεννήθηκε ως ενέργεια συμπλήρωσης με τις δυνάμεις της φύσης, τις θεωρούμενες ως θείες και προσωπικές, μετά την αποτυχία της μαγείας να ελέγξει τις απρόσωπες δυνάμεις της φύσης (J. G. Frazer). 3) θρησκεία και μαγεία, σχετιζόμενες, η μεν πρώτη με προσωπικά όντα η δε δεύτερη με απρόσωπες δυνάμεις, ανάγονται σε μια κοινή ρίζα του απωτάτου παρελθόντος (J. R. Marett). 4) η μαγεία αποτελεί εκφυλισμόν της θρησκείας: η προσωπική και λογική θρησκεία, που είναι το πρότερον, έγινε παράλογη με την πτώση των πρωτοπλάστων (p. Wilhelm Schmith -θεωρία περί πρωτομονοθεϊσμού-).

Κύριος εισηγητής της θεωρίας ότι η θρησκεία προέρχεται από την μαγεία και ότι η μαγεία είναι η «προεπιστήμη της επιστήμης» και η «προβαθμίδα της θρησκείας» είναι ο εθνολόγος - ανθρωπολόγος James G. Frazer (1854-1941). Ο Frazer αφιέρωσε τη ζωή του στη μελέτη των ανεξέλικτων λαών της φύσης (κυρίως όμως μέσα στις βιβλιοθήκες), και στο μνημειώδες 12τομο έργο του «*The Golden Bough*» (1890) συγκέντρωσε πολύτιμο πηγαίο υλικό από τη ζωή και τις αντιλήψεις τους. Ξε-

κινώντας από το σχήμα της γραμμικής τότε θεωρίας της εξελίξεως και από τις θέσεις που επικρατούσαν στην εθνολογία, ότι δηλαδή ο «πρωτόγονος» άνθρωπος πίστευε σε ορισμένες προσωπικές και απρόσωπες δυνάμεις που εμψυχώνουν τη φύση, έδωσε τις πιο απλές απαντήσεις για την προέλευση της θρησκείας. Ο αρχέγονος άνθρωπος, λέει, παραδέχεται ότι γύρω του υπάρχουν προσωπικές και απρόσωπες δυνάμεις, που είναι πρόξενοι και κυβερνήτες κάθε συμβάντος που συμβαίνει στον γύρω του κόσμο. Την προτεραιότητα όμως έχουν οι απρόσωπες δυνάμεις. Αυτές τις συναντά ο άνθρωπος με την μαγεία. Επειδή όμως αυτές, ως απρόσωπες, είναι ανεξέλεγκτες, και στις μαγικές πράξεις παραμένουν ανενέργητες, ο άνθρωπος πλησίασε με προσευχές και επικλήσεις εκείνες τις δυνάμεις που πίστευε ότι ήταν προσωπικές, είχαν δηλαδή προσωπική υπόσταση, και επομένως μπορούσαν να τον ακούσουν και να ανταποκριθούν στις επικλήσεις του. Έτσι λοιπόν πρέπει να γεννήθηκε η θρησκεία.

Οι θέσεις αυτές, και μάλιστα η γνώμη ότι η μαγεία είναι προεπιστήμη της επιστήμης, δεν ευσταθούν σήμερα. Η δεισιδαιμονία δεν έχει καμιά σχέση με την επιστήμη, και φυσικά ούτε με την θρησκεία, κατά την γνήσια και ουσιώδη φύση της.

Ήδη η σχολή, η οποία με τον σπουδαίο κοινωνιολόγο Emile Durkheim (1858-1917 - κύριο έργο του: *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris 1912), βρίσκει τις ρίζες της μαγείας στην πίστη σε μια απρόσωπη μαγική δύναμη, που καλείται Mana, τεκμηριώνει τις απόψεις της ως εξής: Η μαγική δύναμη πρέπει να ενσωματώθηκε σε ανθρώπους, ζώα ή πράγματα. Τελικά ο άνθρωπος φαίνεται ότι προσωποποίησε τα δυναμούχα αυτά όντα και πράγματα, και έτσι τα γεμάτα από δύναμη προσωποποιημένα αυτά όντα έγιναν αντικείμενο λατρείας.

Η μυστηριώδης δύναμη που καλείται Mana είναι λέξη της Μελανησίας. Έγινε γνωστή από τον ιεραπόστολο Robert Codrington, ο οποίος κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα εργαζόταν ιεραποστολικά στα νησιά του Ειρηνικού Ωκεανού. Σε μια επιστολή του προς τον Max Müller γράφει: Οι Μελανήσιοι πιστεύουν ότι μερικά αντικείμενα, φαινόμενα, ζώα ή άνθρωποι, υπερβαίνουν τα φυσικά όρια, γιατί κρύβεται μέσα τους μια δύναμη που λέγεται Mana. Mana είναι κάτι το ενεργητικό, ισχυρό, αόρατη δύναμη. Το αντικείμενο που την έχει, γίνεται δυναμούχο και ονομάζεται Ταμπού. Η δύναμη αυτή που περιέχουν τα Ταμπού επηρεάζεται μόνο με μαγικά μέσα και μπορεί να μεταδοθεί από άνθρωπο σε άνθρωπο. Επειδή όμως το Ταμπού (που στη γλώσσα των Πολυνησίων σημαίνει κάτι το ασυνήθιστο, το άξιο παρατηρήσεως και τέλος το απαγορευμένο), περιέχει τη δύναμη Mana, που δεν ξέρουν

αν είναι αρνητική ή θετική, δεν το πλησιάζουν. Οι άνθρωποι που πλησιάζουν κάποια Ταμπού φορτισμένα με αρνητική δύναμη, λ.χ. μία ιερή τοποθεσία, ένα αντικείμενο ή ένα ζώο παθαίνουν ζημιές, αρρώστιες ή θάνατο.

Η μαγική λοιπόν αυτή τοποθέτηση του ανθρώπου της φύσης απέναντι σε ορισμένα δυναμώχα από Μανα αντικείμενα, ζώα ή ανθρώπους είναι το προστάδιο της θρησκείας.

Οι θέσεις αυτές πάσχουν από την ίδια αδυναμία, από την οποία πάσχουν και οι άλλες θεωρίες. Απομονώνουν ένα στοιχείο από το όλο σύμπλεγμα των δοξασιών του ανθρώπου της φύσης (δοξασιών που εκφράζονται όχι με τη θεωρία, αλλά με το μύθο και τη λατρεία) και το θεωρούν a priori, κατά τις επιταγές της θεωρίας της εξελίξεως, ως αυτό που αποτελεί το πρωταρχικό και υποτυπώδες κύτταρο της θρησκείας. Το ότι και οι θεωρίες αυτές αναιρέθηκαν από τους ίδιους τους εθνολόγους, δείχνει την αδυναμία τους. Πράγματι, οι εθνολόγοι διαπίστωσαν, ότι και άλλοι λαοί έχουν παρόμοιες προς το Μανα αντιλήψεις. Οι Ιροκέζοι της Β. Αμερικής ονομάζουν την μυστηριώδη δύναμη, που εκφράζεται στο περιβάλλον, Ορένδα· γι' αυτό και οι ερευνητές μίλησαν για Ορενδισμό. Οι Αλγογκίνοι την ονομάζουν Μανίτου, και οι Σιού Βακάνδα. Στη Μαδαγασκάρη επίσης υπήρχε η πίστη σε μία υπερφυσική δύναμη, που ονομαζόταν Χασίνα. Όλα αυτά τα ονόματα, και αν ψάξουμε και σε άλλους λαούς θα βρούμε και άλλα, εκφράζουν περίπου την ίδια πεποίθηση, με διάφορες όμως αποκλίσεις σε κάθε τόπο. Όλοι οι λαοί αισθάνονται δέος μπροστά στο μυστήριο που τους περιβάλλει και όλοι του δίνουν κάποιο όνομα. Ποιό από αυτά είναι τάχα το πρωταρχικότερο για να αποτελέσει την πηγή της θρησκείας;

Η νεώτερη έρευνα δέχεται ότι η μυστηριώδης δύναμη που παλαιότερα ερμηνεύθηκε ως απρόσωπη, τυφλή και αφηρημένη, είναι στην πραγματικότητα προσωποποιημένη, γιατί συνδέεται πάντοτε με ατομικά όντα και μαζί με αυτά κατέχει ένα κοινό χαρακτηριστικό: την υπερβατική ενέργεια και την ιδέα περί ενός ανωτέρου προσωπικού όντος. Δεν πρόκειται συνεπώς περί απλής και υπαιτιώδους δυνάμεως, που θα μπορούσε να σταθεί στην αρχή της εξελίξεως της θρησκείας. Αν τοποθετήσουμε εσφαλμένα την πίστη σε μιαν αδιαφοροποίητη μαγική δύναμη ή σε μια δύναμη που υπάρχει ήδη στις αρχές της ανθρωπότητας, τότε μπορεί και ένα προσωπικό όν, που πιστεύεται ότι φέρει τη δύναμη αυτή, να θεωρηθεί ως πρωταίτιος και κύριος της δυνάμεως αυτής. Συνεπώς η θρησκεία μπορούσε πράγματι να πηγάσει ήδη από ένα ανώτερο προσωπικό όν. Τέτοιες αντιλήψεις δεν λείπουν στους κατά φύση λαούς. Κατά την αντίληψη λ.χ. των Μπαμπούτι, τότε μόνο γίνεται κανείς ικανός

κυνηγός, τότε μόνο γεννά πολλά παιδιά, γίνεται σεβαστός, όταν κατέχει πολλή «δύναμη ζωής». Αυτή όμως προέρχεται από το Θεό· αυτός είναι ο ανώτατος φορέας της.

δ) *Η Προανιμιστική πίστη στον ανώτερο Θεό (Πρωτομονοθεϊσμός)*

Το δεύτερο σκέλος της θεωρίας του Πανδυναμισμού είναι η θεωρία, ότι αρχή της θρησκείας είναι η πίστη των απλών ανθρώπων της φύσεως σε έναν ανώτερο θεό. Εισηγητής της θεωρίας αυτής είναι ο Άγγλος Εθνολόγος Andrew Lang, ο οποίος εξαπέλυσε μ' αυτήν, την σφοδρή του κριτική κατά του Ανιμισμού· αλλά εκείνος που την ανέπτυξε και την επέβαλε ήταν ο π. Wilhelm Schmidt, ο ιδρυτής της θρησκευολογικής σχολής της Βιέννης.

Πράγματι, σε μερικούς κατά φύση λαούς βρίσκομε μια πίστη σε έναν «ανώτερο θεό», ο οποίος ξεπροβάλλει ανάμεσα από τις πολλές άλλες δοξασίες για πνεύματα, δαίμονες και άλλες ανώτερες δυνάμεις. Ο «θεός» όμως αυτός θεωρείται γενικά ως ένα ανώτατο ον, που έφτιασε μερικά πράγματα, αλλά τώρα ζει αποτραβηγμένος μακριά από τον κόσμο. Γι' αυτό ακριβώς δεν τον λατρεύουν με συγκεκριμένη τελετουργία και μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις τον επικαλούνται στις προσευχές τους· είναι deus otiosus («θεός απράγμων»).

Με τα δεδομένα αυτά οι οπαδοί της θεωρίας αυτής συμπεράναν, ότι του Πολυθεϊσμού προηγείται ένας Μονοθεϊσμός, ο οποίος με το πέρασμα των αιώνων εκφυλίζεται σε πολυδαιμονισμό. Σήμερα, αν και η πίστη στον «ανώτερο» λεγόμενο θεό είναι ένα ισχυρότατο τεκμήριο της θρησκευτικότητας των λαών της φύσης, όμως η παραπάνω θεωρία του «Πρωτομονοθεϊσμού» δεν λαμβάνεται σοβαρά υπόψη. Σήμερα ένα μέρος των θρησκευολόγων δέχεται βέβαια ότι οι «ανώτεροι αυτοί θεοί» - που άλλωστε βεβαιώνονται από την ασφαλή έρευνα - είναι κάτι το *πρότερον*, αλλά η άποψή τους αυτή διακρίνεται από τη θεωρία του Schmidt, αφού γι' αυτόν ο «ανώτερος θεός» είναι ο ύψιστος θεός, που δεν αποκλείει την ύπαρξη άλλων θεών. (Περισσότερα για την θεωρία αυτή αναπτύσσονται παρακάτω).

ε) *Τοτεμισμός*

Ένα φαινόμενο που προσήλκυσε το ενδιαφέρον των ερευνητών, ήταν ο Τοτεμισμός, τον οποίο βρήκαν κυρίως μεταξύ των «πρωτογόνων» της Αυστραλίας, των οποίων ο υλικός πολιτισμός βρισκόταν στην πιο χαμηλή και υποτυπώδη βαθμίδα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε μια ειδική μορφή του,